İSTANBUL UNIVERSITY PRESS

Felsefe Arkivi
Archives of Philosophy

Felsefe Arkivi
Archives of Philosophy,
felsefearkivi 2025

https://doi.org/10.26650/arcp.1644559
Başvuru | Submitted 21.02.2025
Kabul | Accepted 08.05.2025
Online Yayın | Published Online 19.06.2025

Araştırma Makalesi | Research Article

Açık Erişim | Open Access

Heidegger Bağlamında An-la-m-a-k Sözcüğünün Kökeni ve Fundamental Anlamı

The Origin and Fundamental Meaning of the Word an-la-m-a-k in the Context of Heidegger

İbrahim Günaydın [1]

[1] Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü, İstanbul, Türkiye

Öz

Bu çalışma, Heidegger Bağlamında Türkçede *an-la-m-a-k* sözcüğünün kökenini araştırarak *fundamental anlam*ını ortaya koymayı ve bu doğrultuda *anlama*'nın nasıl işlediğini ve hangi temel işlevleri üstlendiğini bulup inceleyerek *anlam*'ın ontolojisini açığa çıkarmayı amaçlamaktadır. Bu amaç, aynı zamanda bir sözcük aracılığıyla dilin dünyanın anlatılabilirliğine dair kapasitesinin bir betimi olmakla beraber dilin dünyayı nasıl kavradığının anlaşılmasını da imlemektedir. Çalışmada, klasik ve çağdaş sözlüklerden metin tarama yöntemiyle elde edilen veriler kullanılarak *an-la-m-a-k* sözcüğünün ses yapısı ve dil bilgisi özellikleri ortaya çıkarılmıştır. *An-la-m-a-k* sözcüğünün kökü *an*'a karşılık gelen ifadeler tespit edilip anlam bilimsel bir yöntem olan semantik alan analiziyle, bu ifadelerin ortak noktalarına değinilmiştir. Sonrasında bu ortak noktalar üzerinden *an* köküne karşılık gelen ifadeler, değerlendirilerek felsefi semantik bir sürece tabi kılınmıştır. Sürecin neticesinde kök için "var-olanları birbirinden ayıran ya da onları birbirine bağlayan veya onların açıklıklarını belirginleştiren yahut da bir var-olanı diğer bir var-olandan ayırarak bu iki var-olanın her birinin var-olma biçimini açığa çıkartan veya da birbirleriyle ilişkili olan var-olanları bir arada tutup biriktiren ve yeri geldiğinde onları başka var-olanlarla ilişkilendirerek söz konusu var-olanların örtük durumların kaldıran şey" şeklinde fundamental bir anlam ortaya konulmuştur. Bu *fundamental anlam* bağlamında *anlam*'ın ontolojisine dair şu tespit yapılmıştır: "Var-olanların var-olma biçimleri ilişkiselliğin kurulu olduğu bir bağlam içinde fark edilip ilişkilendirilerek belirginleştirilir ve *an-la-m-a*'nın ürünü olarak *an-la-m* orada açığa çıkar(tılır). İşte bu açığa çık(art)ma, *an-la-m-a*'nın özüdür."

Abstract

This study aims to reveal the fundamental meaning of the word an-la-m-a-k in Turkish by investigating its origin in the context of Heidegger, and to reveal the ontology of meaning by finding and examining how understanding works and what basic functions it undertakes. This is also a depiction of both the functioning mechanism of language and its capacity to represent the world through a word. In the study, data obtained from classical and contemporary dictionaries through text scanning methods revealed the sound structure and grammatical features of the word *an-la-m-a-k*. Expressions corresponding to the root *an* of the word *an-la-m-a-k* were identified. The common points of these expressions were contacted through semantic field analysis, a semantic method. Afterwards, the expressions corresponding to the root *an* were evaluated based on these common points and subjected to a fundamental interpretative process. As a result of the process, a fundamental meaning was put forward for the root as "that which separates beings from one another, or connects them, or makes their openness clear, or separates one being from another, and reveals the way of being of each of these two beings, or holds together and accumulates beings that are related to each other, and when the time comes, removes the concealment of beings by relating them to other beings." In the context of fundamental meaning, the following determination has been made regarding the ontology of meaning: "The forms of existence of beings are noticed and associated within a context where relationality is

Atıf | Citation: Günaydın, İbrahim. "The origin and fundamental meaning of the word an-la-m-a-k in the context of heidegger". *Felsefe Arkivi–Archives of Philosophy*. Advance Online Publication https://doi.org/10.26650/arcp.1644559

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

© 2025. Günaydın, İ.

Sorumlu Yazar | Corresponding author: İbrahim Günaydın ibrahimgunaydin1@gmail.com

established, and the *anlam* as a product of *an-la-m-a-k* is revealed by itself or is revealed by someone. This is the essence of *an-la-m-a-k* "

Anahtar Kelimeler Ontoloji · anlam · felsefi semantik · an-la-m-a-k · fundamental anlam.

Keywords Ontology · meaning · philosophical semantics · an-la-m-a-k · fundamental meaning.

Extended Summary

This study aims to reveal the fundamental meaning of the word an-la-m-a-k in Turkish by investigating its origin. While doing this, it uses the method that Martin Heidegger applied in his work *Being and Time* while determining the meanings of words such as phainomeno and logos. The idea underlying this method is as follows: some words lose their essential meanings over time. Of course, there are many reasons for this. It is necessary to reveal this lost essential meaning. Revealing means eliminating the meanings that are on the surface of words and cover them. In this way, the meaning that shows the essence of the word will reveal itself. This thought of Heidegger is an idea that is intertwined with his understanding of Being (Sein). In his understanding of Being, *phainomeno* is "something that shows itself with itself in itself". In this understanding, words also manifest themselves. In this article, there is an "essence" claim regarding words. However, this "essence" is different from the "essence" claim in classical philosophical thought. As is known, the claim of "essence" in classical philosophical thought refers to the unchanging qualities of an entity or thing that determine what it is. In other words, it is seen as an element that defines the fixed and determining building block of an object beyond all its variable characteristics.

The essence claimed in this article is placed in a Heideggerian context. Taking the question of Being as a basis, Heidegger evaluates the essence of beings through their existential expansions, emergence processes and the concept of "aletheia" (revelation). Therefore, for Heidegger, "essence" is not a fixed core, but a continuous process of revelation and interpretation of being. The "essence" that will be put forward in this article specifically for the word an-la-m-a-k also refers to such a process of revelation and interpretation itself. The meaning of a word directed to its essence is called the fundamental meaning in this article specifically.

One of the main focal points of this study is to uncover the historical and semantic depth of the root an in the verb *an-la-m-a-k*. In this regard, expressions corresponding to the root *an* have been identified and analyzed using the method of semantic field analysis. Semantic field analysis is a crucial approach for delineating the conceptual boundaries of a word by categorizing its meaning and examining its functions in different contexts. Throughout this process, words historically linked to the root *an* and found in various texts over time have been meticulously examined, and their commonalities have been identified to create a conceptual map. As a result of these investigations, the breadth of meaning associated with the root *an* the different semantic layers it has acquired over time have been revealed. Thus, this study does view the root as a linguistic and conceptual entity with broader temporal and semantic dimensions. By delineating the conceptual scope of an, the research also explores its relationship with cognitive processes such as perception, memory, and understanding, ultimately providing a more comprehensive interpretation of the fundamental function of the word.

This study aims to partially reveal what *fundamental meaning* is, going beyond the superficial dictionary definitions of words and emerging through historical, linguistic, and contextual analyses. In the introduction, the argument will be made that *fundamental meaning* is not merely a linguistic construct but rather a more profound and abstract structure intertwined with human existence and perception. This perspective suggests that meaning is not a static entity but rather a dynamic process influenced by historical changes, cultural narratives, and cognitive frameworks. Thus, *fundamental meaning* emerges as an essential layer of understanding that bridges linguistic expression with broader existential and ontological concerns.

According to this study, there is a distinction between the basic meaning and the *fundamental meaning* of a word. Basic meaning is primarily a semantic term that refers to the first and most general definition of a word. *Fundamental meaning* is a deeper, existentially essential meaning that emerges through historical, linguistic, and contextual analyses. This meaning can be regarded as deepest context that encompasses and unifies all instances of a word's usage. As will be demonstrated in this study, the *fundamental meaning*s of *an*, such as binding, separating, indicating clarity, distinguishing, accumulating for later use, encompass all contextual applications of an and its derivatives.

Fundamental meaning seeks an essential structure or foundational relationship between meanings that transcends specific contexts. However, as seen in the case of an-la-m-a-k, this essence is shaped by the integrity of historical and linguistic contexts and typically emerges in philosophical, philological, or linguistic inquiries aimed at understanding the origins and evolution of concepts. Arising from an understanding in which meaning is considered not only as a linguistic phenomenon but also as a concept linked to existence and human relations, *fundamental meaning* possesses a more abstract and theoretical dimension due to its emergence through philosophical and linguistic analyses. Based on these characteristics, *fundamental meaning* can be defined as follows:

"*Fundamental meaning* is a conceptual structure that emerges through historical, linguistic, and contextual analyses, encompassing and unifying all instances of a word's usage, expressing its essential foundation, and relating meaning beyond linguistic boundaries to the relationship between existence and human experience."

As a result of the study, a *fundamental meaning* was put forward for the root (*an*) as "that which separates beings from one another, or connects them, or makes their openness clear, or separates one being from another, and reveals the way of being of each of these two beings, or holds together and accumulates beings that are related to each other, and when the time comes, removes the concealment of beings by relating them to other beings." In the context of *fundamental meaning*, the following determination has been made regarding the ontology of meaning: "The forms of existence of beings are noticed and associated within a context where relationality is established, and the *anlam* as a product of *an-la-m-a-k* is revealed by itself or is revealed by someone. This is the essence of *an-la-m-a-k*"

Giriş

Anlam denilen şey, insan düşüncesinin ve iletişiminin en temel ve aynı zamanda en karmaşık unsurlarından biridir. Gündelik dilden felsefi tartışmalara, sanattan bilime kadar geniş bir yelpazede insanın karşısına çıkan anlam, tek bir tanıma sığdırılamayacak kadar zengin ve çok boyutlu bir yapıya sahiptir. Bir sözcüğün düz anlamından bir yaşamın derin anlamına, bir sanat eserinin yorumundan bir bilimsel teorinin açıklamasına kadar farklı bağlamlarda anlamdan bahsedilebilir. Bu çeşitlilik, anlamın hem öznel deneyimlerle hem de nesnel paylaşımlarla, hem bireysel yorumlarla hem de toplumsal uzlaşımlarla şekillendiğini gösterir. Anlamın bu dinamik ve yorumsal doğası, onu sürekli bir araştırma, tartışma ve yeniden yorumlama konusu hâline getirir. Bu nedenle, anlama dair farklı tanımlara ve yaklaşımlara girişilmeden önce, bu kavramın kendisinin ne kadar çok yönlü ve katmanlı olduğunu akılda tutmak önemlidir.

Tractatus Logico-Philosophicus adlı eserinde Wittgenstein, dilin dünyayı temsil etme işleviyle ilgilenir. Ona göre, dilin her bir birimi (kelime, ad) dünyada belirli bir şeyle eşleşir. Anlam, dilin birimlerinin dış dünyadaki nesnelerle olan ilişkisine dayalıdır. Anlamın olanağı, anlamın en küçük birimlerini oluşturan adların (kelimelerin) açımlanmış olmalarını gerektirir.[1] Böylelikle dil, içinde olan tüm olay ve olgularıyla dünyayı birebir gösterme gücüne sahiptir ve bu şekilde anlam denilen şey ortaya çıkar.[2] Wittgenstein'ın bu ilk dönemi gönderim odaklı anlam kuramına dâhil edilir. Bu kuramda dilsel ifadelerin anlamı, o ifadelerin dünyada belirli bir nesne, durum ya da olguyu temsil edip onlara göndermede bulunması üzerinden ortaya çıkar. Gönderim odaklı anlam kuramında, anlamın doğası ve işlevi şu şekilde ele alınır: 1- bir dilsel ifade, dünyadaki bir şeyi temsil edip ona işaret eder (gönderim); 2- anlam, o kelimenin neyi işaret ettiğine dayanır (ilişki); 3- dil, gerçek dünyadaki nesneleri temsil etme işlevini yerine getirir.

Wittgenstein'ın dil felsefesi, dile getirmiş olduğu farklı bakış açıları açısından iki döneme ayrılabilir.[3] Bu dönemlerin ilki, yukarıda görüldüğü üzere dilin, olguları yansıttığı dönemdir. Onun ikinci dönem görüşüne göre, dilsel ifadelerin anlamları artık onun yerini tuttuğu nesne ya da olgu değil, o ifadenin bir dil oyunu

[1] Ludwig Wittgenstein, *Tractatus Logico Philosophicus*, çev. Oruç Auroba, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1996), Fragman, 2.221.

[2] Cengiz Çakmak, "Wittgenstein'da Dil ve Felsefe İlişkisi", *Felsefe Arkivi*, 30, (1997), 141-151.

[3] Ömer Naci Soykan, *Felsefe ve Dil: Wittgenstein üstüne Bir Araştırma*, (İstanbul: MVT, 2006), 20-28.

içindeki kullanımıdır.[4] Bu ikinci döneminde Wittgeinstein'a göre bir sözcüğün anlamı, onun dildeki kullanımıdır.[5] Bu kuram, kullanım odaklı anlam kuramıdır. Bu kuramda, anlamın belirlenmesinde kelimelerin ve ifadelerin kullanımına öncelik verilir. Bu kurama göre, bir kelimenin veya ifadenin anlamı, onun belirli bir dil topluluğu içinde nasıl kullanıldığıyla belirlenir.

Anlama dair bazı tanımlarda onun, sözcüğün içinde bulunduğu metin ve bağlam tarafından belirlendiğine[6] şiddetle vurgu vardır. Bu tanımlara göre bir sözcüğün anlamı, içinde yer aldığı metin/bağlam tarafından şekillenir ve belirlenir. Dolayısıyla sözcükler, tek başlarına soyut anlamlara sahip olsalar da, ancak bir metin içinde ve belirli bir bağlamda kullanıldıklarında somut ve belirli anlamlar kazanırlar. Diğer yandan John Locke, David Hume gibi düşünürlere göre anlam, zihinde oluşan izlenimler ve tasarımlardır.[7] Bu tanım, anlamın, insanın bir nesne, olay veya durumla kurduğu bilişsel ve duygusal ilişkinin sonucu olarak ortaya çıktığını ifade eder. Dış dünyadaki uyaranlar, duyular aracılığıyla zihne taşınır ve burada geçmiş deneyimler, bilgiler, duygular ve beklentilerle birleşerek bir tasarım veya izlenim oluşturur. Diğer bazı düşünürler de anlamın, sözcüklerin birbirleriyle olan ilişkileri aracılığıyla ortaya çıktığını iddia eder.[8] (Korkmaz, 1992, s. 8). Anlamın sözcüklerin birbirleriyle olan ilişkileri aracılığıyla ortaya çıkması, dilin yapısal doğasına dayanan bir yaklaşımdır.

Söz konusu bu tanımlar, anlamın farklı boyutlarını ele alırken, birbirini tamamlayıcı unsurlar sunar; ancak her biri anlamı dar bir çerçevede ele alma riskini taşır. Anlamın zihinsel izlenimler ve tasarımlar olduğu görüşü, anlamı bireysel deneyime indirgerken, metin ve bağlamın belirleyiciliğine vurgu yapan yaklaşım, anlamın yalnızca dışsal koşullara bağlı olduğu izlenimini yaratabilir. Sözcüklerin birbirleriyle olan ilişkileriyle ortaya çıktığını savunan tanım ise anlamı tamamen dilsel yapıya sıkıştırma eğilimindedir. Oysa anlam, tüm bu faktörlerin birbirleriyle dinamik bir etkileşimi sonucu oluşan çok boyutlu bir olgudur. Başka bir ifadeyle anlam denilen şey, bu söylenilen faktörlerin iç içe geçtiği daha derin bir temele oturur. Bu faktörler bu derin temelde birbirleri arasında mütemadiyen devam eden girift bir etkileşimle insana anlam özelinde çok katmanlı bir "gerçeklik" sunar. Böylesi bir bağlamda her bir faktör, anlamın inşasında bir yapı taşı olarak işlev görür ve birbirini besleyen, tamamlayan bir bütün oluşturur.

Diğer taraftan gündelik dilde kullanılan kavramlar, varlıkla olan ilişkimizin bir parçası olarak kendiliğinden ve sorgusuz sualsiz anlaşılır görünür. İnsan, içinde yaşadığı dünyayı ve karşılaştığı fenomenleri dile getirirken, bu kavramların taşıdığı anlamın zaten bilindiğini varsayar. Ancak bu bilinirlik, kavramın özünü gerçekten kavramaktan çok, alışkanlığa dayalı kullanımına dayanır. Bunun sebebi, bu kavramların zaman içinde yüzeysel anlamlar kazanarak özlerinden uzaklaşması ve belirli bir tarihsel bağlam içinde şekillenmiş olmalarıdır. Felsefi semantik, dilde açık gibi görünen bu kavramları kökensel ve varlıksal bir temelde ele alarak, onların gerçekte nasıl bir anlama sahip olduğunu araştırır, kavramları kökensel bağlamlarına döndürmeye çalışırken, onların, içkin çok anlamlılığını ve tarihsel derinliğini açığa çıkarır. Böylece felsefi semantik, dilin alışılagelmiş kullanımını aşarak, anlamın unutulmuş veya gizlenmiş yönlerini yeniden açığa çıkarmaya yönelir. Bu durum, dile ve anlamlara dair yüzeysel bir açıklık algısının aslında bir yanılsama olabileceğini gösterir. *An-la-m-a-k* sözcüğü de, gündelik kullanımda çoğu zaman sorgulanmadan kabul edilen bir açıklık taşır. Ancak bu açıklık, sözcüğün derin anlamına yönelik bir araştırma yapıldığında belirsizleşmeye başlar. İşte bu noktada *an-la-m-a-k* sözcüğünün doğasını sorgulamak gerekir.

[4] Pierre Hadot, *Wittgenstein ve Dilin Sınırları*, (Ankara: Doğu Batı, 2011), 63-76.

[5] Ludwig Wittgenstein, *Felsefi soruşturmalar*, çev. Deniz Kanıt, (İstanbul: Küreyel Yayınları, 1998), Fragman 43.

[6] Berke Vardar, *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, (İstanbul: ABC Kitabevi, 1998), 2.

[7] Mehmet Hengirmen, *Dil Bilgisi ve Dil Bilim Terimleri Sözlüğü*, (Ankara: Engin Yayınevi, 1999), 26.

[8] Zeynep Korkmaz, *Gramer Terimleri Sözlüğü*, (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1992), 8.

An-la-m-a-k sözcüğü, birçok farklı bağlamda kullanıldığı için çok anlamlı bir yapıya sahiptir. Bu sözcük, hem bilişsel hem de varoluşsal düzeyde farklı yönlere işaret eder. Bu çeşitlilik içinde, tümel bir gerçeklik olup olmadığı sorusu, *an-la-m-a-k* sözcüğünün doğasına ve onun belirlenimlerine dair daha derin bir inceleme gerektirir. Bu çalışma böylesi bir incelemenin ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Diğer yandan eğer *an-la-m-a-k* sözcüğünün çok anlamlılığı içinde tümel bir gerçeklik aranıyorsa, bu tümelliğin nasıl bir yapı taşıdığı sorusu öne çıkar. Tümel, burada her kullanımda ortak olan çekirdek bir anlam olarak düşünülebilir mi? Yoksa her kullanım, kendi bağlamında bağımsız ve özel mi kabul edilmelidir? Eğer *an-la-m-a-k*, her durumda belirli bir şeyle ilişki kurmayı içeriyorsa, o hâlde bu ilişkisellik, tümel bir gerçeklik olarak görülebilir. İşte bu makalenin *fundamental anlam* olarak ortaya koymaya çalışacağı şey böylesi bir tümel gerçekliğe gönderimde bulunur. Ancak burada mevzubahis olan tümellik, bağlamında tek, değişmez metafiziksel bir öz olarak değil, Heideggerci düşünceye atıfta bulunarak farklı bağlamlarda açımlanan bir temel yönelim olarak anlaşılmalıdır. Heidegger, Batı metafiziğinin Platon'dan beri var olan bir eğilimle tümeli, varlığın bilgisi için temel bir kavram olarak ele aldığını söyler. Platon'un İdealar öğretisi[9] ve Aristoteles'in Tümeller teorisi[10] var-olan şeyleri anlamak için tümel kategorilere başvurur. Ancak Heidegger'e göre bu tür kavramsal çerçeveler, Varlık'ın (Sein) kendisini gizleyen bir anlayışı doğurur. Çünkü ona göre Varlık, herhangi bir tümel kavramın içine tam anlamıyla sığdırılamaz[11]. Bu bağlamda Heidegger, tümel olana yönelmek yerine, her bir var-olanın (Seiendes) kendi özgünlüğü içinde, tekillik düzeyinde ele alınması gerektiğini savunur. Ona göre Varlık, herhangi bir tümelin altında sınıflandırılabilecek bir kategori değildir; aksine, her var-olanın kendisiyle ilişkili olarak açığa çıktığı bir olgudur.

Bu çalışma, Heidegger Bağlamında Türkçede *an-la-m-a-k* sözcüğünün kökenini araştırarak *fundamental anlam*ını ortaya koymayı ve böylece *an-la-m-a*'nın nasıl işlediğini ve hangi temel işlevleri üstlendiğini ortaya koyarak *an-la-m*'ın ontolojisini açığa vurmayı amaçlamaktadır. *An-la-m-a-k* sözcüğünün bağlama göre değişen farklı anlamları bir bütün olarak ele alınmış ve onun dildeki anlam geçişleri ve dolayısıyla anlam genişlemeleri değerlendirilerek felsefi semantik bir sürece tabi kılınmıştır. *An-la-m-a-k* sözcüğünün kökü olan *an*, sınırlar, bağlantı noktaları, açıklığı belirtme, belirginlik-görünürlük kazandırma ve tutup biriktirme işlevleriyle ilişkilidir. Burada, bağlamlar özelinde dünyayla; var-olanlarla kurulan birtakım ilişkiler vardır. Bu ilişkilerin var-olmalarını temellendiren şeyin kendisine dair ontolojik soruşturma, *fundamental anlam*ı ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır. *An-la-m-a-k* fiilinin bu fundamental anlamı, "bağlantı kurmak (rapt-etme), ayırmak (tefrik-etme), açıklığa kavuşturmak, belirginleştirmek (temyiz ve tayin-etme) açığa çıkarmak (izhar-etme), biriktirmek ve zamanı geldiğinde gün yüzüne çıkartmak (zikr-etme)" gibi işlevleri kapsayarak, anlamın varlıkla kurduğu ilişkinin ontolojik temelini ve dolayısıyla anlamın ontolojisini belirler.

Heidegger ve Fundamental Anlam

Heidegger'e göre, kelimeler tarihsel süreç içinde derinliklerini kaybeder ve gündelik kullanım içinde sıradanlaşır. Bunun en önemli örneklerinden biri Varlık (*Sein*) kavramıdır. Heidegger, Batı metafiziğinin Varlık kavramını yüzeysel hâle getirdiğini savunur.[12] Antik Yunan'da, Varlık kavramı, temel bir meseleydi.[13]Ancak bu kavram Heidegger'e göre, zamanla kökensel ve öze dönük anlamını yitirdi. Yine Heidegger logos sözcüğünün çok sayıda keyfi yorumlarının, onun sahih anlamını örttüğünü söyler. *Varlık ve Zaman*'da bu durum şu şekilde ifade edilir:

[9]Georg Wilhem Friedrich Hegel, *Felsefe Tarihi: Platon'dan Ortaçağ Felsefesine II,* çev. Doğan Barış Kılınç, (İstanbul: Notabene Yayınları, 2019), 32.

[10]Anne Baudart, François Chenet, vd. *Felsefe Tarihi: Kurucu Düşünürler* I, çev. İsmail Yerguz, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2012), 75.

[11]Martin Heidegger, *Varlık ve Zaman*, çev, Kaan Harun Ökten, (İstanbul: Agora Kitaplığı, 2008), 1.

[12]Heidegger, *Varlık ve Zaman*, 1-4.

[13]Walther Kranz, W. (1994). *Antik Felsefe*, çev. Suad Y. Baydur, (İstanbul: Sosyal, 1994), 81.

"Platon ve Aristoteles'te logos kavramı çok anlamlıdır, öyle bir tarzda ki, burada anlamlar birbirlerinden uzaklaşarak ayrılmakta ve bir temel anlamın müspet rehberliğine dayanmamaktadır. Oysa gerçekte bu bir zevahirdir, çünkü temel anlamın bu şekilde yorumlanışı, onun birincil içeriğini uygun biçimde kavrayamamaktadır."[14]

Burada Heidegger'in vurgulamış olduğu nokta, logos sözcüğünün yalnızca bir anlamda değil, farklı anlamlarda kullanılması ve bu anlamların birbirinden uzaklaşarak çelişkili bir hâl almasıdır. Bu durum özellikle Platon ve Aristoteles'in düşüncelerinde logos sözcüğünün tek bir ana içerikten saparak farklı bağlamlarda farklı anlamlar taşımasıyla ilgilidir. Alıntının devamına bakıldığında Heidegger, bu çok anlamlılığın aslında zevahir olduğunu söyler. Ona göre zevahir, dışsal bir görünüş, yüzeysel bir yanılsamadır. Logos sözcüğü özelinde asıl yapılması gereken bu zevahirin farkına varıp onu aşarak sözcüğün özünde olan anlama yönelmektir. Yani Heidegger, yüzeydeki anlam farklılıklarının aslında logos sözcüğünün özüne dair tam bir kavrayış sağlamadığını iddia ediyor. Bu aynı zamanda sözcüğün özünün tam olarak anlaşılmadığının vurgusudur. Heidegger'in bu soruşturmasının temelinde yatan şey, logos sözcüğünün yüzeyinden ziyade özünde bir anlamın bulunduğu ve bu anlamın kendisine yüklenilen diğer anlamlarla örtüşmesi gerektiği fikridir.

Heidegger, Varlık, logos gibi fenomen sözcüğünün de özüne gönderimde bulunarak onun tarihsel süreç içinde derinliğini; özünü kaybettiğini vurgular. Bu sözcüğün "kendini gösterme" anlamına gelen phainesthai fiilinden türediğini belirten Heidegger, fenomen için şöyle bir özsel anlam ortaya koyar: "kendini-kendinde-gösteren" (Sich-an-ihm-selbstzeigende).[15] Heidegger, fenomenin özünü, bir şeyin görünüşünün, kendi varoluşunun, kendisini açığa vurmasının bir hâli olarak tanımlar. Böylelikle fenomen artık dışsal bir yansıma ya da yanılsama değildir; "kendini-kendinde-gösteren" olarak fenomen, bir şeyin kendini tüm çıplaklığıyla, derinliğiyle ve doğruluğuyla açığa çıkarmasıdır. Ezcümle Heidegger'e göre fenomen, logos ve Varlık gibi sözcükler tarihsel süreç içinde unutularak bir şekilde özlerinden uzaklaşmışlardır.

Heidegger için bu özden uzaklaşma, bir unutuluştur; insanın sahici bir şekilde var-oluşunun unutuluşudur. Yani Heidegger bağlamında kelimeler, başlangıçta insanın var-oluşuyla doğrudan bağlantılı anlamlar taşırken, zamanla mekanikleşmiş, sıradanlaşmış ve gündelik konuşma içinde derinliklerini kaybetmişlerdir. İşte Heidegger'e göre, felsefenin temel görevlerinden biri de, kelimelerin bu kaybolmuş özünü geri kazanmaktır.[16] Bu, kelimeleri sadece sözlük anlamlarıyla değil, onların tarihsel, kültürel ve varoluşsal bağlamlarını da dikkate alarak yeniden yorumlamak anlamına gelir. O, bu bağlamda etimolojiye büyük önem verir. Bundan dolayı *Varlık ve Zaman*'da pek çok terimi, onların Antik Yunanca kökenlerine dönerek açıklar.[17] Görüldüğü üzere Heidegger'in düşüncesinde kelimeler, sadece iletişimsel veya araçsal bir işlev taşımaz; onlar, insanın dünyadaki var-oluşunu anlamlandırma, varlıkla ilişki kurma ve dünyayı kavrayış biçimini şekillendirme açısından temel bir rol oynar. Bundan dolayı kelimelerin, içinde kendi varlıklarını bulduğu bir alan olarak dil Heidegger'e göre, varlıkla olan ilişkimizi belirler, varlığın özsel anlamlarını bizlere gösterir, varlığın unutulmuş yönlerini tekrardan hatırlatır ve dünyayı sahici bir şekilde görmenin bir yolunu sunar. Yani varlığın kendisini açığa çıkarır. Anlam, bu açığa çıkarma eyleminin neticesidir.

---

[14] Heidegger, Varlık ve Zaman, 32.

[15] Heidegger'in varlık anlayışına göre fenomen varlığın kendisidir. Varlık da kendini kendinde gösteren olarak var olandır. Martin Heidegger, *Sein und Zeit*, (Tubingen: Max Nieyemer Verla, 1953), 38.

[16] Bu bağlamda kelimelerin kaybolmuş özünü geri kazanma süreci baştan sona felsefi semantiktir. Bu çalışmada dile getirilen felsefi semantik bu şekilde işlev görmektedir.

[17] "Burada bir felsefe ya da felsefe tarihi sunuyor değiliz. Filoloji, ifade edileni bilme tutkusu demekse eğer, bizim yaptığımız iş filolojidir," diye başlıyor Heidegger 1924 yılı Bahar sömestrinde Marburg Üniversitesi'nde verdiği Aristoteles dersine." Bu alıntıyı aktaran Saffet Babür. Bkz.: Saffet Babür, "Heidegger'den Aristoteles Öğrenmek ya da Aristoteles'ten Heidegger Öğrenmek?", *Cogito*, 77, (2014), 181.

[18] Doğan Aksan, *Anlambilim Anlambilimin Konuları ve Türk Anlambilimi*, (Ankara: Engin Yayınevi, 1997), 70.

Diğer taraftan bir sözcük içermiş olduğu çok anlamlılıkla birden fazla anlamı gösterebilir.[18] *An-la-m-a-k* sözcüğü, bu çok anlamlılık durumuna iyi bir örnek teşkil eder. Ancak bu farklı anlamlar, Heidegger'in anlayışında da görüldüğü üzere, birbirinden bağımsız değildir; aksine, ortak bir kökene dayanır. Kanaatimize göre bu köken, sözcüğün fundamental[19] anlamına işaret eder. Nitekim kelimeler zaman içinde çeşitli anlam farklılıkları kazansa da, bu değişimler yüzeyseldir ve onların özünde açığa çıkartılmayı bekleyen fundamental bir anlam vardır. Dolayısıyla eğer bir kelimenin veya kavramın tarihsel gelişimi içinde farklı anlamlar kazandığı gözlemleniyorsa, bu durum ya yanlış anlamaların bir sonucu olarak ya da o kelimenin fundamental anlamına ulaşmada yetersiz bir yaklaşımın ürünü olarak değerlendirilir. İfade edildiği üzere Heidegger, logos kavramının tarih içinde farklı anlamlar kazandığını, bu anlamların yüzeysel bir çeşitlilik oluşturduğunu; fakat bu çeşitliliğin görünüşten (zevahir) ibaret olduğunu düşünür. Ona göre asıl önemli olan, yüzeydeki bu farklılıkların ötesine geçip logosun özündeki anlamı keşfetmektir. Bu açıdan bakıldığında, Heidegger'in yaklaşımı, fundamental anlama dair bir yön taşır; çünkü Heidegger, logosun farklı anlamlara bürünmesini bir tür yüzeysel sapma olarak değerlendiriyor ve onun özüne; fundamental anlamına dönülmesi gerektiğini söylüyor. Eğer bir fundamental anlam varsa ve tüm diğer anlamlar bu fundamental anlamın yanlış yorumlanmasından kaynaklanıyorsa, Heidegger'in burada kelimenin fundamental anlamının varlığını kabul ediyor demektir. Ancak bilindiği üzere Heidegger anlamın -gerek bir kelimenin anlamı gerekse de genel olarak varlığın anlamı olsun- tarihsel bir süreç içinde açığa çıkan bir şey olduğunu savunur. Bu bağlamda anlam, tek bir formda değişmez şekilde var-olan bir şey değildir; aksine, varlığın evi olarak görülen dilin tarihsel yolculuğu içinde yeniden keşfedilen bir şeydir. Dolayısıyla belirtmek gerekir ki Heidegger, logos kavramının fundamental anlamını ararken, bu fundamental anlamı zaman içindeki değişiminden bağımsız bir mutlak anlama indirge(ye)mez; aksine, anlamın gizlendiğini, zaman içinde unutulduğunu ve ancak özel bir düşünme biçimiyle yeniden açığa çıkarılabileceğini belirtir. İşte bu noktada Heidegger'in anlayışı, geleneksel anlam teorilerinden ayrılır; çünkü geleneksel anlam teorileri, kelimelerin anlamlarının her zaman sabit ve değişmez olduğunu öne sürerken, Heidegger, anlamın unutulmuş olabileceğini ve yeniden açığa çıkarılması gerektiğini savunur.[20]

Bu çalışma özelinde *fundamental anlam*, bir sözcüğün taşıdığı en *öz* niteliğindeki anlamdır. Bu anlam, yüzeyde görünen ya da bağlama göre değişen anlamlardan farklı olarak, o şeyin *öz*ünü/doğasını açıklayan derin bir katmana işaret eder. *Fundamental anlam*ın ortaya konuluşu yalnızca bir dil bilimsel ya da analitik süreç değil, aynı zamanda var-olanların neliğinden ziyade nasıllığına dair bir sorgulamayı ve aynı zamanda bu nasıllığı kavramayı içerir. Bu bağlamda *fundamental anlam*, insanın kendisini çevreleyen dünyasını ve bu dünyadaki kendi konumunu anlamada kurucu bir roldedir. Böylesi kurucu bir rol üstlenen *fundamental anlam*, var-olanların *öz*üne doğru yapılan bir keşif yolculuğudur.

Kanaatimize göre bir kelimenin temel (düz) anlamı[21] ile *fundamental anlam*ı arasında fark vardır. Temel anlam daha çok anlam bilimsel bir terimdir ve bir sözcüğün sözlükte tanımlanan ilk ve en genel anlamını ifade eder.[22] *Fundamental anlam* ise, bir sözcüğün tarihsel, dilsel ve bağlamsal analizlerle ortaya çıkan, daha

---

[19] "Fundamental anlam" ifadesi Türkçede "kökensel anlam" olarak çevrilebilir. Burada yer alan "fundamental", İngilizce şu sözcüklerle karşılanır: "primary, original". Bu sözcükler sırasıyla "bir şeyin özünü oluşturan ana öğe (esas olan öğe)" ve "bir şeyin ilk olarak ortaya çıktığı yer (asli olan)" anlamlarına gelir. Bu bağlamda "fundamental anlam", "esas anlam" ya da "asli anlam" olarak da çevrilebilir. "Fundamental" kelimesi, Latince "fundare" köküne dayanır. "Fundare" ise, "zemin, toprak, temel, herhangi bir şeyin en alçak veya en derin yeri" anlamlarına gelen "bottom" ile semantik bir ilişkiye sahiptir. Bkz.: https://www.etymonline.com/word/fundament#etymonline_v_14252; https://www.etymonline.com/word/bottom#etymonline_v_15649. Erişim: 5 Temmuz 2024.

[20] Bir fenomen olarak "logos"u yeniden anlama girişimi hüviyetinde olan "Eleştirel Bir Deneme: Heidegger'in Düşüncesi Bağlamında "Logos"a Dair Yeni Bir Karakterizasyon" adlı makalemizde, "sayesinde bir şeylerin görünür hâle geldiği sesli beyan" şeklinde Heidegger'in *Varlık ve Zaman*'da logos'a vermiş olduğu anlama rağmen, "logos" sözcüğünün, "düzen verme gayesiyle seçerek toplayıp bir araya getiren" (Günaydın, 2022, s. 689) şeklinde fundamental anlamını ortaya koymaya çalışmıştık.

[21] 1- Düz (temel ya da gönderimsel) anlam, 2- yan anlam, 3- imgesel (mecaz) anlam, "sözcük anlamı nedir?" sorusunun cevaplanışı sırasında ortaya konmuş temel nitelikli bir kavram üçlemesidir (Uzun, "*Anlambilim*", Tübitak, Erişim Tarihi: 10 Ağustos 2024).

[22] Aksan, *Anlambilim Anlambilimin Konuları ve Türk Anlambilimi*, 50.

derin ve varoluşsal düzeydeki *öz*sel anlamıdır. Bu anlam, genellikle sözcüğün tüm kullanım bağlamlarını kapsayan ve onları birleştiren bir "köken anlam" veya "en derin bağlam" olarak değerlendirilebilir. Bu araştırmada gösterileceği üzere *an* sözcüğünün "bağlama, ayırma, açıklığı gösterme, belirginleştirme, biriktirip sonradan kullanma" şeklindeki *fundamental anlam*ları, *an* ve türevlerinin tüm kullanım bağlamlarını kapsar. *Fundamental anlam* temel anlamdan farklı olarak, bağlamdan bağımsız, anlamlar arasında temel bir ilişkiyi ya da bağlayıcı bir yapıyı sunan bir öz arayışıyla ilgilenir; ancak bu öz, -*an-la-m-a-k* sözcüğü özelinde görüleceği üzere- tarihsel ve dilsel bağlamların bütünlüğüyle şekillenir ve genellikle kavramların kökenini ve gelişimini anlamaya yönelik felsefi semantik, filolojik, dil bilimsel vb. araştırmalarda ortaya çıkar. Anlamın yalnızca dil bilimsel bir fenomen olarak değil, aynı zamanda varlık ve insan ilişkisiyle bağlantılı bir kavram olarak ele alındığı böylesi bir anlayış zemininde ortaya çıkan *fundamental anlam*, genellikle felsefi semantik ve/veya filolojik analizlerle ortaya konulan bir yapı içermesinden dolayı daha soyut ve teorik bir düzeye sahiptir. Bu özellikleri üzerinden *fundamental anlam* için şöyle bir tanım yapılabilir: "*Fundamental anlam*, tarihsel, dilsel ve bağlamsal analizler yoluyla ortaya çıkan, sözcüğün tüm kullanım bağlamlarını kapsayan, bu bağlamları birleştiren ve sözcüğün öze dönük anlamını ifade eden, anlamı dil bilimsel sınırların ötesinde varlık ve insan ilişkisiyle ilişkilendiren yorumsal bir yapıdır."

*Fundamental anlam*ı ortaya koymak için izlenecek aşamalar, bir sözcüğün derin yapısını; özsel anlamını keşfetmeye yönelik sistematik bir yaklaşımı gerektirir. İlk aşamada, sözcüğün temel anlamı belirlenir; bu, genellikle sözlük tanımlarına dayanarak, sözcüğün en yaygın ve genel kullanımını ortaya çıkarır. Bu aşamada sözcüğün filolojik gelişimi ve anlam katmanları, dilsel bağlamı analiz edilir. Sonraki aşama sözcüğün somut-soyut anlamlarını[23] tespit etmek olmalıdır. Bu somut-soyut anlamlar, kelimenin ilk kullanım biçimlerini; diğer var-olanlarla kurduğu ilişkileri içerir. Somut-soyut anlamların tespit edilmesi, sözcüğün *öz*ünü anlamak için kritik bir adımdır. Bu aşamada tespit edilen somut-soyut anlamların, birbirleriyle nasıl bir bağ kurduğu incelenmelidir. Bu süreçte, somut-soyut anlamlar arasındaki bağlar, onların bulunmuş olduğu bağlamlar özelinde değerlendirilmeli ve bu değerlendirmelere felsefi semantik eşlik etmelidir. Felsefi semantik ile birlikte anlamın ötesine geçilerek, sözcüğün insanın varlıkla ilişkisi içerisindeki yeri ve anlamı sorgulanarak esaslı bir yoruma tabi kılınır. Son olarak, bu yorumların bütününden yola çıkarak, sözcüğün tüm kullanım bağlamlarını birleştiren ve onları aşan, özsel ve varoluşsal düzeydeki anlamı; *fundamental anlam*ı ortaya konulur. Bu süreç, hem filolojik hem de felsefi bir bakış açısını bir araya getirerek, sözcüğün *fundamental anlam*ına ulaşmayı amaçlar.

Diğer taraftan bu çalışma *fundamental anlam*ı ortaya çıkarmanın en nihayetinde bir "anlama" ve bu "anlama" içinde "yorumlama" işi olduğunu savlar; başka bir ifadeyle, bir sözcüğün *öz*sel ve en derin anlamını ortaya koyma sürecinin, her şeyden önce yorum merkezli düşünsel bir etkinlik olduğunu iddia eder. Nitekim *fundamental anlam*, doğası gereği doğrudan gözlemlenebilir veya ölçülebilir bir şey değildir, daha ziyade, bağlamları özelinde bir dizi anlamın ve bunlar arasındaki ilişkilerin ortak noktalarından çıkarılan öznel bir özdür.

An-la-m-a-k Sözcüğünün Sözlüklerdeki Karşılıkları

Bilindiği üzere Türkçede bir sözcüğün, yapım ekleri çıkarıldıktan sonra kalan anlamlı bölümüne kök denir. Diğer bir ifadeyle kök, bir sözcüğün anlamı ve yapısı bozulmadan parçalanamayan en küçük birimidir. Bunun yanında Türkçede sözcüğün köküyle, yapım eki aldıktan sonraki şekli arasında mutlaka semantik bir ilişki

[23] Bu çalışma nezdinde somut ve soyut anlamlar birbirini besleyen, karşılıklı etkileşim içinde bulunan dinamik bir süreçle şekillenir. Bu etkileşim, bir yandan soyut anlamların somut anlamlardan türediğini gösterirken, diğer yandan soyut anlamların somut anlamları yeniden yorumlayarak onların daha derin ve geniş bir anlam boyutuna taşınmasını sağlar. Dolayısıyla kanaatimizce, somut anlam dünyasından soyut düşünceye geçiş şeklindeki zihinsel süreçlerin çizgisel bir evrim süreci olarak geliştiği varsayımı eksiktir. Nitekim bu tür bir çizgisel gelişim anlayışı, insan düşüncesinin karmaşıklığını ve çok yönlülüğünü tam olarak yansıtmayabilir. Hâlbuki insan düşüncesi var-olanlarla iç içe olarak somut ve soyutun birbirini beslediği, karşılıklı etkileşim içinde bulunduğu dinamik bir süreçtir.

bulunmalıdır.[24] Söz gelimi "balıkçılık" sözcüğü "balık-çı-lık" şeklinde ayrılmalıdır. Bu durumu düşünmeden "balık" sözcüğünü daha da bölerek sözcüğün kökenine "bal" denemez; çünkü "bal" kelimesi ile "balık" kelimesi arasında semantik bir ilişkiden bahsedilemez. Bu bilgiler ışığında *an-la-m-a-k* sözcüğünü düşündüğümüzde bu sözcüğün kökü *an*'dır. Burada geçen *an* sözcüğü, kökeninin Arapçaya dayandığı *ân* değildir. Arapça kökenli bu sözcükte yer alan "a" uzun ünlülü ve normal n'lidir. Hâlbuki Türkçeye dayanan *an* (آڭ-aŋ) kökünün "a"sı kısa ünlüdür ve bu kökte yer alan "n" damaksı bir "n" olup şu şekilde gösterilir: "ŋ".[25]

Türk Dil Kurumu'nun hazırlamış olduğu *Türkçe Sözlük* eserinin ilk cildinde *an-la-m-a-k* sözcüğünün kökü olan *an* için üç anlam verilmiştir. İlk anlamın Arapça kökenli olduğu diğer iki anlamın Türkçe kökene sahip olduğu dile getirilmiştir. İlgili sözlükte Arapça kökenli ilk anlam, "Emaneti bir ân önce evine götürseler, iyi olur" örneğiyle verilmiştir. Burada yer alan zaman anlamındaki "ân" sözcüğünün Arapça bir sözcük olduğuna işaret edilmiştir.[26] Buradan da anlaşılacağı üzere *anlamak* sözcüğünün kökeninin "göz açıp kapayıncaya değin geçen zaman" ya da "bölünemeyecek denli kısa bir zaman parçası" şeklinde bir anlama sahip olan Arapça kökenli "ân" olmadığı aşikârdır. Bu tespiti teyit kabilinden Mehmet Zeki Pakalın'ın *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü* kitabının üçüncü cildinde de "ân" için şöyle bir açıklama getirilir: "Ân" (آن) Arapça bir kelime olmak itibariyle lügat manası "zamanın taksim edilmeyecek cüz'ü olup sofiyeye göre mevhum ve mücerret zihni bir mefhumdur."[27]

Türkçe Sözlük'te *an* sözcüğü için verilen bir diğer anlamın kökeninin Türkçe olduğu belirtildikten sonra bu Türkçe kökenli sözcüğün anlamının "iki tarla arasındaki sınır" olduğu dile getirilmiştir[28]. Bu sözlükte olduğu gibi *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*'nde ve *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözlüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*'nde de *an* sözcüğünün kökeninin Türkçe olduğu belirtilmiştir. Yine bu sözlüklerde bu Türkçe kökün anlamı "iki tarla arasındaki sınır" şeklinde geçmektedir.[29] Bunun yanında *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözlüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*'nde bu sözcük için "alın, baş, yapraklardaki damar, karşı, ön" şeklinde ayrıca birtakım anlamlar verilmiştir. Diğer taraftan *Ötüken Türkçe Sözlük*'te[30] yine bu *an* sözcüğü için yukarıdaki anlamların haricinde "saçın ayrılma çizgisi", "bahçe içinde suyun birikmesi için yapılan toprak set", "eklem, mafsal, boğum", "baldır, diz, incik", "elde, avuçla bilek arasındaki şişkin yer", "hayvanların ağzında ot yemelerini engelleyecek kadar şişlik", "yaprak, dal ve sapların gövdeye bağlandığı yer; budak", "aşıda kullanılan çeliğin, aşılanan ağaç dalına değdiği yerdeki boğum", "bir şey üzerinde yapılan çentik: oyuk" gibi birtakım anlamlar yer alır.[31]

Türk Dil Kurumu'nun yayımladığı *Türkçe Sözlük*'te *an* sözcüğü için verilen yukarıdaki iki anlamın dışında üçüncü ve son anlamı "zihin"dir. *An* sözcüğü bu anlamıyla Çağdaş Türkçede özellikle psikoloji alanında kullanılmaktadır. *Türkçe Sözlük*'te "an bulanıklığı", "an yorgunluğu" şeklinde iki örnek de verilmiştir.[32] Bu örneklerde dile getirilen bulanıklık ve yorgunluk zihinsel olmalarıyla ön plana çıkarlar. *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözlüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*[33] *ÖTS*[34] *Öz Türkçe Sözlük*[35], *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*[36]gibi

[24] Feyza Hepçilingirler, F. (2005). *Türkçe Dilbilgisi*, (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2005), 169-172.

[25] Kendisine nazal *n* de denilen *n* harfi pek çok ağızda *n* veya *ğ* sesine dönüşmüştür. Osmanlıca'daki üç noktalı Kaf-ı Nûni (ڭ) harfinin karşılığıdır. *An* kökü nazal *ŋ* ile yazıldığında şöyle olur: "*aŋ*". Ancak çalışma boyunca normal "n" ile italik olarak yazılacaktır: *an*.

[26] İsmail Parlatır, Nevzat Gözüaydın, *Türkçe Sözlük I*, (Ankara: Türk Dil Kurumu, 1998), 102.

[27] Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1993), 60.

[28] Parlatır, Gözüaydın, *Türkçe Sözlük I*, 102.

[29] Hasan Eren, *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, (Ankara: Kişisel Yayınlar, 1999), 11; Tuncer Gülensoy, T. (2007). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözlüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü I*. (Ankara: Türk Dil Kurumu, 2007), 68.

[30] Bundan sonra bu kitaba atıfta bulunulduğunda kitabın ismi "ÖTS" şeklinde kısaltılarak verilecektir.

[31] Yaşar Çağbayır, *Ötüken Türkçe Sözlük I*, (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2007), 239.

[32] Parlatır, Gözüaydın, *Türkçe Sözlük I*, 102.

[33] Gülensoy, *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözlüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü I*, 71.

sözlüklerde de *an* sözcüğü için verilen anlamlardan biri "zihin"dir. Ayrıca *ÖTS*'te bu *an* sözcüğü için "akılda tutabilme yeteneği; hafıza" şeklinde bir anlam da geçmektedir. Diğer taraftan *an-la-m-a-k* sözcüğünün kökü olan *an*'a dâhil olan "–la" ise "baş-la", "suç-la", "su-la", "taş-la", "av-la", "gece-le", "kurşun-la" gibi örneklerde de görüleceği üzere isimden fiil yapan ek olarak ifade edilen "-la" ve "-le" yapım ekidir.[37]

Türk dilinin etimolojisi alanında temel bir başvuru kaynağı olan Andreas Tietze'nin *Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati*[38] adlı eserinde *an* için verilen ilk anlam "iki tarla arasındaki sınır" şeklindedir. Sözlükte Nâbi-zâde Nâzım'ın *Karabibik* adlı eserinden *an* için verilen bu anlam şu şekilde örneklendirilmiştir: "Karabibik, yaprakları budanmış fidanlardan bir kucak alarak tarlasının Yusturoğlu tarafındaki anına doğru yürüdü." Bu etimoloji sözlüğü de *Türkçe Sözlük*'te olduğu gibi, şapkalı "â" ile yazılan "ân" sözcüğünün "lahza" anlamına gelen Arapça kökenli bir kelime olduğunu kaydetmektedir.[39] Diğer taraftan ilgili etimoloji sözlüğünde *an* sözcüğü şu fiillerin karşılığında da kullanılmaktadır: "hatırlamak, aklına getirmek". Eser, bunun için de Mercümek Ahmed'in şu sözünü örnek olarak getirir: "Eğer mâluŋ çok olsa, yoksul olacağuŋı aŋ". Bu sözde yer alan *an* "hatırla, aklına getir" anlamlarında kullanılmıştır. Yine *TETTL*'de *an* için "hatırlayıp dile getirmek, adı ile bahsetmek" fiili verilir. Bunun için de şu örnek verilmiştir: "Hiç kimsenüŋ beni ammum katında zehresi yog-ıdı aŋa".[40] Burada yer alan *an* kökünden türemiş bir fiil olan "aŋa", "hatılayıp dile getire" anlamındadır.

Kâşgarlı Mahmûd'un (1008-1090) Türkçe-Arapça sözlük olarak yazdığı *Dîvânü lugâti't-Türk* adlı eserinde[41] (1074) *an-la-m-a-k* sözcüğü Oğuz Türk topluluğuna atıfla şu şekilde bir örnekle verilmiştir: "اُلْ سُوزْك اَنْكْلاَدِي."; "Ol sözüg aŋladı." *DLT*'de bu ifadenin Arapça karşılığı şu şekilde geçer: "إنَّهُ فَهِمَ الكلام.": "Sözü anladı." Bu ifadeden sonra "انْكلارْ ، انْكلاماقْ" (anlar, anlamak) sözcükleri sırasıyla geçer.[42] *DLT*'te geçen ""أنْكْلامق sözcüğü, "an[g]lamak"[43] olarak latinize edilmiştir.[44]

Ebû Hayyân tarafından 1312 yılında yazılmış olan *Kitâbü'l-İdrâk li-lisâni'l-Etrâk*, Türkçe ve Arapça arasında bir köprü görevi gören önemli bir Türkçe-Arapça sözlüktür. Eserde, Türkçe dil yapısını ve kelime hazinesini Arapça'ya tanıtmak amacıyla, Türkçe kelimelerle ilgili ayrıntılı açıklamalar yer almaktadır. Bu bağlamda, *an* sözcüğü ve türevleri de farklı anlamlarıyla ele alınmıştır. Kitapta, *an* sözcüğünün türevleri olan şu kelimeler karşımıza çıkmaktadır:

أَنْ (An): "Engel" ya da "sınır". *Kİ*'de[45] Arapça karşılığı, (حاجِزٌ) şeklindedir. Bu anlam çağdaş sözlüklerde karşılaşılan bir anlamdır.

أَنْلو (Anlu): "Anlaşılan şey" anlamında kullanılan bu kelime, bir anlamın veya kavramın açıklığa kavuştuğunu ifade eder. Bu, *an*'ın, anlamayı ve anlaşılır hâle getirmeyi temsil eden işlevine işaret eder. Bu sözcüğün *Kİ*'deki Arapça karşılığı şu şekildedir: ""الشيئ المفهوم.

[34] Çağbayır, *Ötüken Türkçe Sözlük I*, 238.

[35] Ali Püsküllüoğlu, *Öz Türkçe Sözlük*, (Ankara: Arkadaş Yayınevi, 2002), 59.

[36] İlhan Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük I*, (İstanbul: Kubbealtı Neşriyat, 2010), 54.

[37] Hepçilingirler, *Türkçe Dilbilgisi*, 192-193.

[38] Bundan sonra bu kitaba atıfta bulunulduğunda kitabın ismi "TETTL" şeklinde kısaltılarak verilecektir.

[39] Andreas Tietze, *Tarihî ve etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati I*, (Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları, 2016), 379.

[40] Tietze, *Tarihî ve etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati I*, 380.

[41] Bundan sonra bu kitaba atıfta bulunulduğunda kitabın ismi "DLT" şeklinde kısaltılarak verilecektir.

[42] Kaşgarlı Mahmud, K. (1914). *Dîvânü lugâti't-Türk I*, (İstanbul: Dâru'l-hilâfe-i ulyâ, 1914), 243.

[43] *An* sözcüğü Göktürk alfabesi ile yazıldığında şu iki tamgayla ifade edilir: "𐰀𐰽". Sağdan sola okunan Göktürkçede "𐰀" tamgası "a" sesiyle seslendirilirken çift sesli bir tamga olan ve Türkçe sesbilimde "nazal n" şeklinde isimlendirilen "𐰽" tamgası, "ng" şeklinde transkript edilir.

[44] Aysu Ata, "Derleme Sözlüğü'nde Geçen En Eski Türkçe Kelimeler". *Türkoloji Dergisi*, 13/1, (2000), 67-97.

[45] Bundan sonra bu kitap "Kİ" şeklinde kısaltılarak verilecektir.

أنلدي (Anladı): “Anladı; Bir şeyi bir şeyden ayırdı” anlamını taşır: “”مَيَّزَ الشيءَ عن غيره - فَهِمَ. Bu bağlamda *an*, *DLT*’de olduğu gibi, *an-la-m-a-k* üzerinden türemiş “anladı” (فَهِمَ) anlamına gelir. Ancak *an* için *Kİ*’de verilen Arapça karşılığı, *DLT*’de olandan daha fazlasını içerir. Nitekim *an* “anladı” anlamının yanında “ayrım yapma ve sınır belirleme” (مَيَّزَ) anlamıyla da dile getirilmiştir. Bu bağlamda *an-la-m-a-k* , “iki şey arasında sınır belirleme” anlamında kullanılmıştır.

أندي (Andı): “Hatırladı ve dile getirdi”. *Kİ*’de Arapça karşılığı, (ذَكَرَ) şeklindedir.[46] (1891, ss. 30-34). *An* kelimesine dair dile getirilen bu son anlam Tietze’in *TETTL*’de dile getirmiş olduğu son anlamların aynısıdır.

An sözcüğü Şemseddin Sâmi’nin (1850-1905) *Kâmûs-i Türkî*’sinde (1899-1900) şöyle geçmektedir: “آڭ”. *Kâmûs-i Türkî*’de bu sözcüğün ilk anlamı “beyin, dimağ”dır. İkinci anlamı “düşünce, fikir” şeklinde verilmiştir. Bir diğer anlamıysa “zekâ, fitnat (فطنت)”, son ve dördüncü anlamı “hatır (خاطر), hafıza”dır. Şemseddin Sâmi, bu sözcük için vermiş olduğu bu anlamlardan sonra şöyle bir açıklama yapmaktadır:

هر نه قدر بو گون بزجه متروك ايسه ده ، ذاتاً مشتقاتى ده مستعمل اولمغله . احيا واستعمالى الزم كوزل لغت اساسيه در.

“*An* sözcüğü her ne kadar bugün bizim dilimizde terkedilmiş bir sözcük olsa da kendisiyle beraber ondan türeyen sözcükler de kullanılmalıdır. Dolayısıyla temel bir sözcük olan bu sözcüğün dilde yeniden canlandırılıp dolaşıma sokulması vazgeçilmez bir görev olarak önümüzde durmaktadır.[47]

Şemseddin Sâmi *an* sözcüğünün kökü üzerinden türemiş bazı sözcükleri *KT*’de dile getirir. Bunlardan ilki şudur: “an-dırmak” (آڭديرمق). O, bu fiili şu şekilde açıklamaktadır: “birini hatırına getirmek, bir şeyi hatıra getirmek”. Bu fiilin kökeninde yer alan *an* sözcüğünün “hafıza” ya da “hatırladı ve dile getirdi” anlamlarında olan *an* sözcüğü olduğu görülmektedir. Sâmi, bu fiil için şu örnekleri verir: “Mahşeri andırır bir izdiham. Bu kumaş onu andırır.” *KT*’de *an* sözcüğünden türetilen bir başka sözcük “an-sız” (آڭسز) şeklinde verilmiştir. Bu sözcük “hatırada yokken, gaflet üzere, irticalen, kendiliğinden” şeklinde ifade edilmiştir. Burada önemli olan şey *an*’ın hafıza anlamında olmasıdır. Burada *an* olmadan yapılan bir eylemin dengeli olmadığı ifade edilir. Bu bölümde *KT*’de geçen “ap an-sız” (آپ آڭسز) ifadesi de “büsbütün gaflet üzere iken, aslen hatırda yok iken” şeklinde izah edilmiştir. *KT*’de kökü *an* olan bir başka fiil şöyledir: “an-lattırmak” (آڭلاتديرمق). Bu fiil, “vasıtayla ifham etmek; birine bir başkasının vasıtasıyla tek tek şeyi malum ettirmek” şeklinde tanımlanır. Burada kullanılan “ifham” (إفهام), Arapça bir kelime olup “anlamasını sağlamak” anlamına gelir ve “fehim” (فَهْمٌ) sözcüğünden “if’al” babında gelir. *KT*’de geçen bir başka fiil “an-latmak”tır (آڭلاتمق). Bu fiil Şemseddin Sâmi tarafından “anlayacak surette tefhim etmek” şeklinde tarif edilmiştir. Bu açıklamada yer alan “tefhim” (تفهيم) sözcüğü de “anlamasını sağlamak” anlamında Arapça bir sözcüktür ve “fehim” (فَهْمٌ) sözcüğünden “tef’il” babında gelmiştir. Eserde “anlatmak” sözcüğüyle alakalı şu örnek verilmiştir: “Bu adama amacımı anlatmaya çalışıyorum.” Bu “an-latmak” fiilinin ikinci anlamı “öğretmek, talim, tedris etmek”tir. Bu kökten türetilen bir başka fiil “an-latılmak” (آڭلادلمق) şeklindedir. Bu fiil “ifham edilmek, bildirilmek, zihne ilka olunmak (zihne atılmak)” şeklinde ifade edilmiş ve bunun için şu örnek verilmiştir: “Bu iş bana böyle anlatılmadı.” *An* sözcüğünden türetilen bir başka sözcük “anlatış (anladış) [آڭلاديش]’tır. Şemseddin Sâmi bu sözcüğü şu şekilde ifade etmiştir: “ifham (إفهام), tefhim (تفهيم), ifade (إفاده), anla (آڭلا). *KT*’de *an* üzerinden türetilen bir başka sözcük “anlaşılmak”tır (آڭلاشلمق). Bu sözcük için verilen örnek şöyledir: “İşin hakikati anlaşılamadı”.[48]

An-la-m-a-k (آنلامق) sözcüğü, *KT*’de *an* kökünden türetilen bir başka sözcük olarak dile getirilir. Burada *an-la-m-a-k ilk* olarak “akıl erdirmek, derk etmek, zihin almak” şeklinde ifade edilir. *An-la-m-a-k için* dile getirilen bu anlamlar *KT*’de *an-la-m-a-k sözcüğünün* ilk anlamıdır. Burada Sâmi, *an-la-m-a-k* sözcüğü için şu örneği vermiştir: “Bu sözün manasını anlayamadım.” *An-la-m-a-k fiilinin* ikinci anlamı “tahkik etmek (soruş-

[46] Ebû Hayyân el-Endülüsi, (1891). *Kitâbü’l-İdrâk li-lisâni’l-Etrâk*, (İstanbul: Matbaa-i Amire, 1891), 30-34.

[47] Şemseddin Sâmi, *Kâmûs-i Türkî*, İstanbul: İkdâm Matbaası, 1900), 40. Sonraki atıflarda bu kitap “KT” şeklinde kısaltılacaktır.

[48] Sâmi, *Kâmûs-i Türkî*, 46.

turmak), öğrenmek" şeklindedir. *KT*'deki örnek: "Vapurun ne vakit geleceğini anla da gel". Üçüncü anlamıysa şu şekildedir: "Duymak, sezmek, hissetmek, farkına varmak". Bir diğer ve sonuncu anlamıysa "bilmek, vakıf ya da agâh olmak". Şemseddin Sâmi, burada *an-la-m-a-k fiiline* dair vermiş olduğu bu son anlamı "iş anlar adam" şeklinde açar. Bu son anlama şunu da ekler: "söz anlamak". Bunu şöyle açıklar, "ferasetli ve munsif olmak". Burada "anlayış" anlamındaki "feraset" ve "dengeli olan" anlamındaki "munsif" Arapça kökenli kelimelerdir. Buna göre *an-la-m-a-k aynı* zamanda bir denge; ölçü işidir. Bu dengeyle birlikte ilgili şey anlaşılmaktadır. Burada şu örnekleri vererek *an-la-m-a-k* sözcüğüne dair açıklama biter: "Söz anlayan beri gelsin. Söz anlayan yok mu? Maksadımı anlatamıyorum".[49]

KT'de *an* kökünden türeyen bir diğer sözcük: "anlayış"tır (آنلايش). Bu sözcük "fehim, idrak, akıl erdirme" şeklinde ifade edilmiştir. Örnek: "Benim anlayışıma göre ...". Bu sözcüğün bir diğer anlamı, "zekâvet (zekilik), feraset ve intikal (bir yerden bir yere gitme)" şeklindedir. Örnek: "Bu adamın anlayışı bu kadar." *Anlayışlı* (آنلايشلي) sözcüğü de bu *an* kökü üzerinden şekillenir. Bu *anlayışlı* sözcüğü "ferasetli, zeki, fatîn (فطين) [kıvrak zekâlı], her şeye akıl erdirir, çabuk intikalli" şeklinde ifade edilmiştir.[50]

Ahmet Vefik Paşa'nın 1891'de yazdığı Türkçeden Türkçeye ilk sözlük olan *Lehce-i Osmânî*'de[51] *an* sözcüğüyle alakalı ilk olarak şu bilgiler verilmektedir: "Beyin (بين), zihin (ذهن), fehim (فهم) [anlayış, kavrayış], zekâ(ذكا), müdrike(مدركه), hıfz(حفظ)[tutma, koruma, ezberleme, biriktirme,], yâd (ياد)." *An* için dile getirilen bu sözcükler *KT*"de de dile getirilmiştir. Ancak *KT*'de olup burada olmayan "düşünce", "fikir" ve "hatıra" anlamlarıdır. Bu sözlükte olan "müdrike" ise *KT*'de yoktur. Bunun yanında öyle görülüyor ki "hatıra" sözcüğü "yâd" sözcüğüyle dile getirilmiştir. Vefik Paşa *LO*'de *an* sözcüğü üzerinden türeyen *an-la-m-a-k* sözcüğünü şu sözcüklerle açıklamıştır: "sezüp/sezip derk, idrak, izan (إذعان), teferrüs (تفرس) [anlayış], tefettun (تفطن) [kıvrak zekâlı olmak], his, tahkik, istifham etmek." *KT*'de "anlama yeteneği ve anlayış" için kullanılan "izan" sözcüğü geçmemiştir.[52]

LO'de *an-la-m-a-k* sözcüğü "tefhim etmek, şerh etmek, beyan etmek, izhar etmek, telkin etmek" gibi anlamlarla ifade edilmiştir. *KT*'de olmayıp *LO*'de olan ve dikkati çeken husus "anlatmak" fiilinin "açmak, ayırmak, açıklamak, yorumlamak" gibi anlamlara gelen "şerh etmek" fiiline karşılık olarak getirilmesidir. Diğer taraftan yine *KT*'de olmayan bir diğer sözcük "izhar etmek", "açığa vurma, belirtme" gibi anlamlara gelmektedir. Bu sözcüğün de "anlatmak" fiilinin anlamlarından olması *an* köküne nispetle bu sözcüğün gayet ilişkili olduğunu gösterir.[53]

An-la-m-a-k Sözcüğünün Fundamental Anlamı

Kâşgarlı Mahmud'un *DLT* eserinde yer alan "Ol sözüg aŋladı" cümlesi Türkçede *an-la-m-a-k* fiilinin hem biçimsel hem de anlamsal işleyişini ortaya koyan önemli bir örnektir. Burada, *an-la-m-a-k* fiili üzerinden, Türk dilinin anlam oluşturma mekanizması incelenebilir. "Ol" kelimesi, özne olarak cümlenin başında yer alır ve eski Türkçede üçüncü şahıs zamiri olarak kullanılır. Bu kullanım, öznellik ve belirginlik açısından önemli bir dil bilimsel özelliktir. "Sözüg" kelimesi, kök hâlindeki "söz" kelimesine gelen belirtme hâli eki olan "-g" ile oluşturulmuştur ve bu, eski Türkçede nesnenin açık bir şekilde belirtildiğini gösterir. Son olarak, "aŋladı" fiili, Türkçede kök olarak *an* (anlamak) fiiline geçmiş zaman üçüncü şahıs eki olan "-dı" ekinin eklenmesiyle türetilmiştir. Bu fiil, hem zihinsel bir kavrama sürecini hem de bağlamsal bir ilişkiyi ifade eder.

Anlam açısından, fiilin kökü olan *an*, eski Türkçede "idrak etmek", "algılamak" ve "zihinsel bir anlam oluşturmak" gibi işlevlerle ilişkilidir. Bu kök, bir sözün ya da anlamın "açığa çıkarılması" ve "kavranması"

[49] Sâmi, *Kâmûs-i Türkî*, 46-47.

[50] Sâmi, *Kâmûs-i Türkî*, 47.

[51] Bu sözlük çalışmanın ilerleyen yerlerinde "LO" şeklinde kısaltılarak verilecektir.

[52] Ahmet Vefik Paşa, *Lehce-i Osmânî*, (İstanbul: Cemiyyet-i Tedrise-i Osmânîye, 1891), 50.

[53] Paşa, *Lehce-i Osmânî*, 51.

gibi soyut düşünce süreçlerine işaret eder. Türkçenin söz dizimsel özellikleri burada özne (ol), nesne (sözüg) ve yüklem (aŋladı) sıralamasıyla anlamın mantıksal bir akışla yapılandığını gösterir. Bu dilsel yapı, insanın zihinsel dünyasında gerçekleşen anlamlandırma sürecini doğrudan ifade eder. *DLT*'de "Ol sözüg aŋladı" cümlesindeki "aŋladı" fiili için "فَهِمَ" (fehime) fiili kullanılmıştır. Bu fiil Türkçe fiille benzer şekilde zihinsel kavrayışı temsil eder. Böylece bu örnek, dilin, anlam oluşturma ve zihinsel süreçleri yansıtma işlevini dil bilimsel açıdan net bir şekilde göstermektedir.

"Ol sözüg aŋladı" cümlesindeki "sözüg" kelimesi, yalnızca bir "söz" ya da ifadenin taşıdığı düz anlamı değil, o sözün içinde bulunduğu bağlamda kazandığı bütün anlamları da içerir. "Aŋladı" fiili, anlamın pasif bir biçimde alınmasından ziyade, aktif bir yorumlama ve anlama sürecini işaret eder. Yani, özne olan "ol", "sözü" yalnızca duymaz veya tekrarlamaz; onun taşıdığı anlamları yorumlar, bağlamda anlamlandırır ve zihinsel bir süreçle onu kavrar. Hermenötik açıdan bu süreç, anlamın öznelerarası bir ilişki içerisinde, konuşanın niyetleri ve dinleyenin anlayışı arasında sürekli bir müzakereyle şekillendiğini gösterir.

Diğer yandan *an-la-m-a-k* (انلامق) sözcüğü, *KT*'de "akıl erdirmek, derk etmek, zihin almak" şeklinde geçer. "Akıl erdirmek" anlamına gelen *an-la-m-a-k* sözcüğündeki *an*, ilgili şeyi düşünür ve onu kendi alanında açık; belirtili hâle getirmeye çalışır. *Anlamak* sözcüğünü açıkladığı bir diğer ifade olan "derk etmek" fiilinde Arapça bir sözcük olan "derk" (درك) vardır. *İdrak* sözcüğünün kendisinden türetildiği bu sözcük, "aşağıya inerek temelde olan şeye ulaşmak, onu elde etmek" şeklinde bir anlama sahiptir. Buradan hareketle "derk etmek" anlamındaki *an-la-m-a-k*, "temele inerek burada olan şeye ulaşıp onu elde etmek" şeklinde düşünülmelidir. Bu bağlamda bir sözcüğün *fundamental anlam*ına dair sorgulamanın kendisi *anlamak* eylemiyle ilişki içerisindedir.

Kİ'de *an* kelimesinin "engel" şeklindeki anlamı, bir şeyin önünde bir duraklama ya da engel oluşturma işlevine atıfta bulunur. "Engel" anlamı aynı zamanda karışmayı engelleme işleviyle de ilişkilidir. Bir şeyin ya da durumun önünde "engel" olması, onun belirli bir düzende kalmasını sağlar ve karışıklığın önüne geçer. Bu bağlamda *an* kelimesi "engel" anlamıyla kullanıldığında, iki şeyin birbirine karışmasını, onların birbirine geçmesini ya da karmaşık hâle gelmesini engelleyen şeye gönderimde bulunur. Dolayısıyla *an* özellikle iki şey arasında engel olarak onları birbirinden ayıran bir işlev gördüğü için, "bulanıklık" sözüyle ters bir ilişki içindedir. Nitekim burada *an*, sınırların ve farkların belirsizleşmesini engelleyerek olumlu şekilde belirginleştirici bir işlev üstlenir. Dolayısıyla bu kelime, bir şeyin başlangıç ve bitiş noktalarını ayırt etme işlevini ifade eder. Bu anlamda *an* kelimesi bir bölgeyi, alanı ya da iki farklı şey arasında belirgin bir sınır çizme işlevine sahiptir; yani direkt olarak "sınır" anlamını taşır. "Sınır", bir şeyin diğer bir şeyden ayrıldığı, farklı alanların belirginleştiği ve bu farklılıkların tanımlandığı bir çizgiyi ifade eder. Bu bağlamda "sınır", hem fiziksel hem de soyut anlamda iki varlık ya da kavram arasındaki ayrımı sağlar. Fiziksel olarak "sınır", bir toprak parçasını diğerinden ayıran bir çizgi, bir duvar ya da bir doğal engel olabilir; bu sınır, coğrafi ya da mekânsal bir ayrımı ifade eder. Soyut anlamda ise "sınır", bir düşünceyi, kavramı ya da duygu durumunu diğerinden ayırıcı bir işlev görür. Dil bilimsel açıdan bakıldığındaysa "sınır", kelimelerin anlamlarını, kullanımlarını ve bağlamlarını belirginleştiren kuralları içerir. Dolayısıyla *an* kelimesinin "sınır" anlamı "engel" anlamında da görüldüğü üzere, hem fiziksel bir ayrımı hem de zihinsel bir belirginleştirme sürecini ifade ederek, anlamın netleşmesine katkı sağlar. Bu bağlamda sınır, karışıklığı engelleyen ve düzeni mümkün kılan yapısal bir temel olarak düşünülebilir.

Kİ'de *an* kelimesinin "hatırladı ve dile getirdi" anlamına gelmesi, bu anlamın *an-la-m-a-k* kavramıyla olan yakın ilişkisi nedeniyle ayrıca dikkat çekicidir. "Hatırlamak ve dile getirmek", geçmişte edinilen bilgi veya deneyimlere yeniden erişerek anlamlandırma sürecinin temel bir parçasını oluşturur. Bir şeyi "anlamak", çoğu zaman daha önce öğrenilmiş ya da tecrübe edilmiş bir şeyin hatırlanması ve bu bilgiyle mevcut durum arasında bir bağlantı kurulmasıyla gerçekleşir. Bu bağlamda, *an* kelimesinin hem bireysel hafızayı

hem de zihinsel kavrayışı yansıttığı söylenebilir. Bu ilişki, dilsel düzeyde anlamın sadece bireysel değil, aynı zamanda kolektif bir inşa olduğunu ve "hatırlamak ve dile getirmek" ile nasıl iç içe geçtiğini gösterir. Dolayısıyla, *an* kelimesinin "hatırladı" (ذكر) anlamını taşıması, dilin zihinsel süreçleri ve anlam üretimini nasıl şekillendirdiğini anlamak açısından son derece önemlidir. Nitekim "Hatırlama ve dile getirme" geçmişteki bir olayı, düşünceyi ya da duyguyu yeniden canlandırma işleviyle doğrudan ilişkilidir. "Hatırlama ve dile getirme" eylemi, geçmiş ile şimdi arasında bir bağ kurar ve bu süreçte bellek, zihinsel bir sınırın ötesine geçerek geçmişten bir öğeyi şimdiki zamana taşır. Bu anlamda *an*, zihinsel sınırları aşarak geçmişte kalmış olanı şimdiki zamanın bilincine taşımayı ifade eder. Diğer taraftan *an* kökünün "hatırlama ve dile getirme" ile ilişkisi, sınır ya da belirginlik kavramlarına dayanan kök anlamından türeyebilir. Nasıl ki *an* fiziksel bir sınırı ya da ayrımı ifade ediyorsa, "hatırlama ve dile getirme" eylemi de belirsizleşmiş olan bir şeyi belirginleştirme, geçmişte silikleşmiş bir olguyu yeniden görünür kılma işlevini üstlenir. Hermenötik bir perspektiften bakıldığında, "hatırlama ve dile getirme" süreci, yalnızca bir bilgi ya da deneyimin yeniden çağrılması değil, aynı zamanda o bilginin yeniden yorumlanması ve şimdiki anlamıyla harmanlanmasıdır. Bu bağlamda, *an* kelimesi, yalnızca bir "hatırlama ve dile getirme" eylemini değil, aynı zamanda bir yeniden anlamlandırma sürecini de ifade eder.

Gerek klasik sözlüklerde gerekse de ilgili çağdaş sözlüklerde *an* sözcüğü için verilen "zihin" anlamı ve özellikle *KT*, *LO* ve *Ötüken Türkçe Sözlük*'te verilen "akılda tutabilme yeteneği; hafıza", *an* sözcüğü için yukarıda dile getirilen "bahçe içinde suyun birikmesi için yapılan toprak set" anlamına uygun bir kullanım olarak dikkati çekmektedir. "Zihin" anlamındaki *an* kelimesi "ayırt etme, bağlama, bağlantı kurma, belirtme, gösterme, ortaya koyma" gibi anlamlarla ilişki içerisindedir. Buradan hareketle *an* her şeyden önce zihnin kendisi olmakla beraber onun şeyleri belirli hâle getirip onları ayırma, açığa vurma, kavrama, düşünme gibi ortaya koyduğu pratikleri ve bu pratiklerin dış dünyada birebir somut hâllerini kapsamaktadır. *An* sözcüğünün *zihin* olarak isimlendirilmesi sonucu *an* sözcüğüne yüklenilen soyut anlamla birlikte *an* (zihin) ile ortaya konulan eylem *an-la* eylemidir. *An-la* en ilkel hâliyle "an ile eyle" demektir. *An-la* eyleminin edimselliğinde ortaya konulan şey, *an* ile ortaya çıkacak eylemin her ne şey üzerinde vuku buluyorsa o şeyin diğer birçokları arasından ayrılarak belirtilmesi, açığa çıkartılması, örtüsünün kaldırılmasına işine denk gelir. Dolayısıyla *an-la* eylemi bağlamına göre yeri gelir "ayırt et", yeri gelir "göster", yeri gelir "bağlantı kur", yeri gelir "ortaya koy", ve yeri gelir "açığa vur" gibi anlamlara denk gelir. İşte tam burada *an-la* edimselliğin içerisine girerek meydana gelir. Ancak bu edimsellik öncesinde ilgili şeyin iyi bir şekilde kavranması, özümsenmesi ve ayrıca bunun için de işin en başında o şeye dair etraflı ve derinlemesine bir düşünüşün gerçeklemesi gerekmektedir. Belirtmek gerekir ki bu süreçte ortaya çıkan eylemin kendisi olarak *an-la-ma* baştan sona zihinsel bir eylem şeklinde görülse de asıl olarak empirik bir süreçle başlar: Çünkü *an* her şeyden önce "ayrılmış, görülmüş, belirmiş" şeyden kaynaklanır. "Zihin" anlamındaki *an*'ı kullanarak söylemek gerekirse, *an-la-ma* zihin anlamındaki *an*'da ortaya çıkan ve biten bir şey değildir.

LO'de *an* kelimesine verilen "izhar etmek", "açığa vurma" ve "belirtme" anlamları, Türkçedeki *an-la-m-a-k* fiilinin hem etimolojik hem de varoluşsal boyutlarının derinlemesine kavranabilmesi için dikkat çekici bir perspektif sunar. Bu tanımlar, anlamanın yalnızca pasif bir şekilde bilgi alma veya algılama süreci olmadığını, aksine, bir şeyin üstündeki örtünün kaldırılması, onun görünür hâle getirilmesi ve bu sürecin aktif bir çaba gerektirdiğini gösterir. "İzhar etmek" ifadesi, kişinin dışsal bir olguyu ya da içsel bir düşünceyi, algı ve kavrayış düzeyinde açıklığa kavuşturmasını ifade eder. Bu, sadece var olan bir bilginin kabulü değil, onun özüne dair bir aydınlanma anıdır. Bu aydınlanma, insanın düşünsel bir eylemiyle bağlantılıdır ve sadece bilineni onaylamaktan ibaret değildir; aksine bilinmeyeni tanımlamayı ve anlamlandırmayı içerir. Bu yönüyle "izhar", hem bir açıklığa kavuşturma hem de var-olanın potansiyel anlamlarını açığa çıkarma anlamına gelir. "Açığa vurma" ve "belirtme" ifadeleri de anlamanın dinamik doğasını vurgular. Bu kavramlar, anlamanın yalnızca bir şeyin varlığını fark etmekten ibaret olmadığını, o şeyin niteliğini ve bağlamını belirgin hâle

getirme sürecini de içerdiğini gösterir. Yani bir şeyin ne olduğu ve neden önemli olduğu ancak anlamanın bu ikinci aşamasında açığa çıkar. Bu süreçte kişi, hem kendini anlamlandırma eyleminin öznesi hem de bu eylemin bağlamı içinde bir anlam taşıyıcısı hâline gelir. Bu bağlamda, *an-la-m-a-k* yalnızca bir nesneyi, olguyu ya da düşünceyi algılamak değildir. *An-la-m-a-k*, bir şeyi bağlamında tanımlamak, ona bir yer açmak ve onun varlık düzlemindeki anlamını ortaya koymaktır. Türkçedeki *an* kelimesinin bu çerçevedeki kökensel anlamları, anlamanın hem zihinsel hem de ontolojik boyutlarına işaret eder.

Bütün bu dile getirilenler *an* sözcüğünün özellikle bir şeyi bir başka şeyden ayırma ya da bir şeyi diğer bir şeye bağlama ve ayrıca bir şeyi belirginleştirme, onu daha açık hâle getirme ya da şeyleri tutup biriktirerek yeri geldiğinde onları başka şeylerle ilişkilendirme durumlarında kullanıldığını ortaya koymaktadır. Dolayısıyla *an* sözcüğünün *fundamental anlam*ı için şu tespiti yapmak mümkündür: "Var-olanları birbirinden ayıran ya da onları birbirine bağlayan veya onların açıklıklarını belirginleştiren yahut da bir var-olanı diğer bir var-olandan ayırarak bu iki var-olanın her birinin var-olma biçimini ve var-olma tarzını, yani Varlık ile ilişkisinin yapısını açığa çıkaran ya da birbirleriyle ilişkili olan var-olanları bir arada tutup biriktiren ve yeri geldiğinde onları başka var-olanlarla ilişkilendirerek var-olanların örtüklüklerini kaldıran şey".

Sonuç

Bu çalışmada, Türkçede *an-la-ma-k* sözcüğünün etimolojik kökeni incelenmiş, sözcüğün ses yapısı ve dil bilgisel özellikleri detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Sözcüğün *an* olan kökü tespit edilmiş; bu kökten türeyen anlamlar felsefi semantik ile analiz edilmiştir. Bu analiz neticesinde *an* köküne dair şu *fundamental anlam* ortaya konulmuştur: "Var-olanları birbirinden ayıran ya da onları birbirine bağlayan veya onların açıklıklarını belirginleştiren yahut da bir var-olanı diğer bir var-olandan ayırarak bu iki var-olanın her birinin var-olma biçimini ve var-olma tarzını, yani Varlık ile ilişkisinin yapısını açığa çıkartan veya da birbirleriyle ilişkili olan var-olanları bir arada tutup biriktiren ve yeri geldiğinde onları başka var-olanlarla ilişkilendirerek var-olanların örtüklüklerini kaldıran şey".

Bu *fundamental anlam*, anlamın ontolojik ve ilişkisel doğasına dair önemli bir kavrayış sunar. Burada, var-olanların var-olma biçimleri arasındaki farkların ilişki kurarak belirginleşmesi söz konusudur. İlişkisellik, varlıkların kendilerini yalnızca kendi içlerinde değil, başkalarıyla olan bağlantılarında anlam kazandığı bir bağlamdır. Örneğin, bir nesne, bir başka nesneyle karşılaşıp etkileşimde bulunduğunda varlık olarak daha açık hâle gelir; kendini, varlıklar arası bir bağlamda daha belirgin gösterir. Varlıkların anlamı ve var-olma tarzları, birbirleri arasındaki ilişkinin fark edilmesi ve bağlantı kurulmasıyla netleşir. Bu noktada, ilişki ve bağlam kavramları, *an-la-m*'ın açığa çıkmasında merkezi bir rol oynar. Diğer yandan *an-la-m*'ın açığa çıkışı, an-la-m-a'nın sürecine dayalıdır. Burada an-la-m-a süreci, varlıkların ilişkilerinin fark edilip ilişkilendirilmesi olarak tanımlanır. *An-lam*, bu açığa çıkan ilişkiyi ve yapıyı temsil eder. Diğer bir ifadeyle *an-lam*, varlıklar arasındaki ilişki ağları ve bağlantılar ile dışa vurur. Bu da *an-la-m*'ın, yalnızca bir soyut kavram değil, bir bağlamda varlıklar arası ilişkilerle somutlaşan bir gerçeklik olduğunu gösterir. Başka bir ifadeyle *an-lam*, var-olanların ontolojik yapılarının bir sonucudur ve ilişkilerin fark edilmesiyle açığa çıkar. Bu bağlamda, *an-la-m*'ın özü, var-olanlar arasında ilişkisel farkındalıktır.

Var-olanların nasıl bir şekilde var-olduklarını ya da ne tür özelliklerle belirdiklerini kavramak, onların içinde bulundukları ilişki ağını fark etmekle mümkündür. Ancak bu, sadece basit bir gözlem ya da algı düzeyinde gerçekleşen bir fark ediş değildir. Bunun ötesinde, kişi, var-olanı bir bağlama yerleştirir, onun çevresindeki diğer unsurlarla olan bağlantılarını kurar ve bu bağlantılar aracılığıyla o şeyin *an-la-m*'ını açığa çıkarır. Dolayısıyla *an-la-m* hiçbir zaman tek başına bir şeyin kendi başına duran özelliği değildir; aksine, bir ilişkisellik içinde beliren, bağlam ve yoruma dayalı olgusal bir süreçtir. Bu süreç, aktif bir çaba gerektirir; kişi, var-olanı fark etmek, kapalı ise onu belirginleştirmek ve ifade edebilmek için onunla ilişki kurar. Bu ilişki var-olanı bir başka var-olandan ayırt etme ya da onu bir diğerine bağlayıp onu görünür kılma; belirgin

hâle getirme ve bu belirginleşmeyi başka şeylerle ilişkilendirme ya da bir var-olanın kapalılığını gidererek onu açık hâle getirmesidir. Böylelikle şeylerin nasıl var-oldukları; ne tür bir bağlam içinde nasıl bir tarzda var-oldukları ve bu bağlam içinde diğer var-olanlarla nasıl bir ilişki kurduklarını açığa çıkar. Böylece *an-la-m-a-k*, şeylerin görünür hâle geldiği, fark edilebilir olduğu ve daha önce varsa örtük olan yönlerinin açığa çıktığı bir süreç olarak şekillenir.

Hakem Değerlendirmesi Dış bağımsız.
Çıkar Çatışması Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.
Finansal Destek Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer Review Externally peer-reviewed.
Conflict of Interest The author has no conflict of interest to declare.
Grant Support The author declared that this study has received no financial support.

Yazar Bilgileri İbrahim Günaydın
Author Details [1] Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü, İstanbul, Türkiye
0000-0002-2794-594X ibrahimgunaydin1@gmail.com

Kaynakça | References

Ata, Aysu. "Derleme Sözlüğü'nde Geçen En Eski Türkçe Kelimeler". *Türkoloji Dergisi*, 13/1, (2000), 67-97.

Aksan, Doğan. *Anlambilim Anlambilimin Konuları ve Türk Anlambilimi*. Ankara: Engin Yayınevi, 1997.

Ayverdi, İlhan. *Misalli Büyük Türkçe Sözlük I*. İstanbul: Kubbealtı Neşriyat, 2010.

Babür, Saffet. "Heidegger'den Aristoteles Öğrenmek ya da Aristoteles'ten Heidegger Öğrenmek?". Cogito, 77, (2014), 181.

Baudart, Anne, Chenet, François vd. *Felsefe Tarihi: Kurucu Düşünürler I*, çev. İsmail Yerguz, İstanbul: İletişim Yayınları, 2012.

Çağbayır, Yaşar. *Ötüken Türkçe Sözlük I*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2007.

Çakmak, Cengiz. "Wittgenstein'da Dil ve Felsefe İlişkisi". Felsefe Arkivi, 30, (1997)141-151.

el-Endülüsi, Ebû Hâyyan. *Kitâbü'l-İdrâk li-lisâni'l-Etrâk*. İstanbul: Matbaa-i Amire, 1891.

Eren, Hasan. *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*. Ankara: Kişisel Yayınlar, 1999.

Gülensoy, Tuncer. *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözlüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü I*. Ankara: Türk Dil Kurumu, 2007.

Günaydın, İbrahim. "Eleştirel Bir Deneme: Heidegger'in Düşüncesi Bağlamında "Logos"a Dair Yeni Bir Karakterizasyon". Kaygı. Bursa Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi, 21/2, (2022). 670-697. https://doi.org/10.20981/kaygi.1085365.

Hadot, Pierre. *Wittgenstein ve Dilin Sınırları*. Ankara: Doğu Batı, 2011.

Hegel, Georg Wilhem Friedrich. *Felsefe Tarihi: Platon'dan Ortaçağ Felsefesine II*. Çeviren Doğan Barış Kılıç. İstanbul: Notabene Yayınları, 2019.

Heidegger, Martin. (2008). *Varlık ve Zaman*. Çeviren Kaan Harun Ökten. İstanbul: Agora Kitaplığı, 2008.

Heidegger, Martin. *Sein und Zeit*. Tubingen: Max Nieyemer Verlag, 1953.

Hengirmen, Mehmet. *Dil Bilgisi ve Dil Bilim Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Engin Yayınevi, 1999.

Hepçilingirler, Feyza. *Türkçe Dilbilgisi*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 2005.

https://www.etymonline.com/word/bottom#etymonline_v_15649. Erişim Tarihi: 10 Temmuz 2024.

https://www.etymonline.com/word/fundament#etymonline_v_14252. Erişim Tarihi: 5 Temmuz 2024.

Korkmaz, Zeynep. *Gramer Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1992.

Kranz, Walther. *Antik Felsefe*. çev. Suad Y. Baydur. İstanbul: Sosyal, 1994.

Mahmud, Kâşgarlı. *Dîvânü lugâti't-Türk*. İstanbul: Dâru'l-hilâfe-i ulyâ, 1914.

Pakalın, Mehmet Zeki. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1993.

Parlatır, İsmail, Gözüaydın, Nevzat. *Türkçe Sözlük I*. Ankara: Türk Dil Kurumu, 1998.

Paşa, Ahmed Vefik. *Lehce-i Osmânî*. 1. İstanbul: Cemiyyet-i Tedrise-i Osmânîye, 1891.
Püsküllüoğlu, Ali. *Öz Türkçe Sözlük*. Ankara: Arkadaş Yayınevi, 2002.
Sâmi, Şemseddin. *Kâmûs-i Türkî*. İstanbul: İkdâm Matbaası, 1900.
Soykan, Ömer Naci. *Felsefe ve dil Wittgenstein üstüne bir araştırma*. İstanbul: MVT, 2006.
Tietze, Andreas. *Tarihî ve etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati I*. Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları, 2016.
Uzun, G. L. (2024). https://ansiklopedi.tubitak.gov.tr/ansiklopedi/anlambilim. Erişim Tarihi: 10 Ağustos 2024.
Vardar, Berke. *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: ABC Kitabevi, 1998.
Wittgenstein, Ludwig. *Tractatus Logico Philosophicus*. Çeviren Oruç Auroba. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1996.
Wittgenstein, Ludwig. *Felsefi soruşturmalar*. Çeviren Deniz Kanıt. İstanbul: Küreyel Yayınları, 1998.